

Анотація

Долинська М. С. Український нотаріат та нотаріальне законодавство в період національних державотворчих процесів України в 1917–1920 роках. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню законодавства, яке регулювало діяльність українського нотаріату періоду відродження української державності протягом 1917–1920 років.

Ключові слова: нотаріус, народний нотаріус, нотаріальна камера.

Аннотация

Долинская М. С. Украинский нотариат и нотариальное законодательство в период национальных государственных процессов Украины в 1917–1920 годах. – Статья.

Статья посвящена исследованию законодательства, которое регулировало деятельность украинского нотариата периода возрождения украинской государственности в течение 1917–1920 годов.

Ключевые слова: нотариус, народный нотариус, нотариальная камера.

Summary

Dolynska M. S. Ukrainian notaries and notarial law during the national state processes in Ukraine 1917–1920 years. – Article.

To research legislation to regulate the activities of Ukrainian notaries period of revival of Ukrainian statehood during 1917–1920.

Key words: notary, national notary, notary chamber.

УДК 340.1

О. В. Ковальський

**ЕКОНОМІЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ
ЯК ПРОЯВ ВЗАЄМОВПЛИВУ ПРАВА ТА ЕКОНОМІКИ**

Актуальність теми. Сучасне правове життя все активніше взаємодіє з іншими сферами соціуму. Це пов'язується з інтенсифікацією суспільних зв'язків, поширенням комунікацій та зростанням значення права як механізму гарантування можливостей людини в найрізноманітніших сферах життя суспільства. Взаємовплив права та економіки є напрямком стратегічної взаємодії двох ключових соціальних систем, у яких перебуває людина. У цьому зв'язку одним із напрямків правового впливу на економічну сферу виступає гарантування економічних прав людини як мінімальних максим поведінки, доступних кожному в площині реалізації економічних потреб та інтересів. При цьому слід зауважити, що економічні права людини нечасто стають предметом окремої уваги, особливо в контексті розгляду економічної функції права. Здається, що саме у зв'язку права та економіки має розкриватися їх система, зміст та форми реалізації.

Мета статті полягає у виявленні змісту економічних прав людини в контексті реалізації економічної функції права.

Аналіз публікацій. Проблематика економічних прав людини зазвичай розглядається в контексті більш широкої проблеми існування так званих соціально-економічних прав. Така позиція домінує в сучасній загальнотеоретичній юриспруденції та теорії прав людини, зокрема, у працях Л.В. Богораза, Н.С. Борисової, Н.В. Вітрука, Л.І. Глухарєвої, О.А. Лукашевої, Р.А. Мюллерсона, П.М. Рабіновича та інших. Проте іноді економічні права людини все ж таки розглядають як самостій-

ну групу прав у структурі правового статусу. Зокрема, такої точки зору дотримуються Ю.М. Рижук, О.Ф. Скакун, Ю.М. Фролов, С.В. Шевчук, Л.М. Ентін та інші.

Виклад основного матеріалу. Загальнотеоретичний аналіз економічної функції права повинен вибудовуватися на пошуку правових засобів впливу на економіку, їх відмежуванні від заходів державного регулювання економічних відносин. Фундаментальний характер правового впливу на економіку полягає в тому, що право встановлює правила й принципи придбання, відчуження та переходу власності від однієї особи до іншої. Відмінність економічної функції права та економічної функції держави полягає в тому, що право тут є інструментом впливу на економіку загального, фундаментального значення, у той час як держава під час впливу на економіку приймає окремі, хай навіть і вельми істотні за наслідками, заходи.

Саме у цьому зв'язку економічні права людини мають розглядатися саме в контексті реалізації економічної функції права. Реалізація правового впливу на економіку породжує свого роду «прикордонну територію» між правом та економікою, де відбувається перехід від юридичних до економічних детермінант соціального життя кожної людини. З цієї точки зору економічні права людини виступають засобами поєднання економічної та правової сфер життєдіяльності соціуму.

Через права й свободи людина й громадянин можуть задовольняти свої потреби та інтереси в різних сферах суспільного життя. Саме поділ на окремі групи прав і свобод за сферами суспільного життя можна вважати найпоширенішою основою для класифікації прав і свобод людини. На нашу думку, це пояснюється насамперед тим, що під сферою суспільного життя розуміють реальний процес людської життєдіяльності, і стосуватися вона може таких сфер, як економічна, політична, соціальна та духовна [1, с. 103]. Також слід зазначити: оскільки життя людини триває на індивідуальному та суспільному рівнях, а індивідуальне життя поділяється на приватне й особисте [2, с. 636], духовна сфера є найскладнішою з боку конкретизації так званих «духовних прав». Так, у юридичній літературі виокремлюють права людини, що забезпечують такі сфери життєдіяльності: особисту, політичну, економічну, соціальну, культурну (духовну).

Виходячи з цього, необхідно, по-перше, дати опис змісту економічної сфери суспільного життя, і, по-друге, ознак та аргументованого визначення економічних прав і свобод людини.

Провідною сферою життєдіяльності людини з урахуванням можливості впливу на забезпечення життєвого рівня людини через участь у виробництві конкретних благ для задоволення потреб та інтересів людей, на нашу думку, є економічна царина. Економіку можна охарактеризувати як систему економічних відносин, що складаються між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ, спрямованих на економічне зростання в умовах обмежених ресурсів. Саме охоплення процесів матеріального виробництва, розподілу, обміну та використання благ, а також продуктивних сил і виробничих відносин визначає економічну сферу життя суспільства базовою, головною.

Економічна сфера суспільного життя людини є певною сукупністю виробничих взаємовідносин, які мають відповідати певному ступеню розвитку виробничих

сил у суспільстві. Життєдіяльність людини, що безпосередньо пов'язується з виробництвом та розподілом благ для задоволення її насущних потреб, і є економічною сферою.

Аналіз сучасної юридичної літератури, виходячи зі специфіки економічної сфери суспільного життя, дає можливість виокремити ті основні характеристики (ознаки), які, на нашу думку, обов'язково повинні міститися у визначені економічних прав і свобод, а саме:

- по-перше, економічні права та свободи є можливостями людини;
- по-друге, ці можливості визначають вид і міру поведінки людини в певній сфері, зокрема в економічній;
- по-третє, ці можливості є визначеними та гарантованими державою через участь її в міжнародних договорах та за допомогою імплементації положень таких договорів до національного законодавства [3].

Як було зазначено, основні права й свободи людини забезпечують такі різні сфери суспільного життя: особисту, політичну, економічну, соціальну, культурну. Проте ці права різняться не лише за сферами життєдіяльності, а ще й за часом їх виникнення. Звідси – поява поняття «покоління прав людини» [4, с. 136–137]. До прав першого покоління належать права громадянські та політичні. Правами другого покоління є соціальні, економічні та культурні права. До прав третього покоління відносять права солідарності, які включають право на мир, на чисте навколишнє середовище, на рівне користування спадщиною людства.

Взаємозв'язок між економічними та особистими правами передусім вбачаємо в тому, що особисті забезпечують існування людини як такої (як біосоціальної істоти). З урахуванням сфери застосування особистих прав як різновиду духовності, особисті права та свободи відносимо до нематеріальних прав. Гарантоване право на життя, безумовно, дає можливість вести мову про виникнення певних потреб, для задоволення яких людина використовуватиме економічні права. Оскільки економічні права забезпечують зовнішню сферу життя людини, дають їй можливість вільно існувати та перебувати в стані економічної свободи, використовуючи свої здібності, чим, зрештою задовольняти свої потреби та інтереси, то під потребами та інтересами слід розуміти, відповідно, певні мотиви здійснення тих чи інших дій і зацікавленість особи в певній дії або вчинку. З урахуванням сфери застосування економічних прав і свобод виробничі відносини, відносини власності, економічні права можна вважати матеріальними правами.

Оскільки особисті права та свободи визначають фундаментальні основи свободи людини, вбачаємо пряму залежність між реалізацією свободи в економічній сфері. Так, можливості людини щодо вільного пересування, невтручання в її особисте життя без законних на те підстав, особисту свободу пов'язуємо з можливостями самостійного вибору роду та виду діяльності, свободи підприємництва, реалізації права на відпочинок [5, с. 56].

У юридичній літературі часто зустрічаються погляди на економічні права як такі, що логічно та послідовно впливають із соціальних прав [6, с. 7; 7, с. 15]. На нашу думку, слід критично відноситися до спроб об'єднати в єдину підсистему прав та свобод людини економічні та соціальні права та свободи. Вважаємо, що за та-

кого підходу нівелюється правова природа, зміст та індивідуальне родове та функціональне призначення означених прав та свобод. Адже кожна з цих груп (економічні та соціальні права) характеризується специфічними суб'єктно-об'єктними параметрами, зумовлена різними, хоча й органічно пов'язаними, сферами життєдіяльності людини, засобами закріплення, механізмами реалізації та захисту тощо. Тому, на наше глибоке переконання, більш адекватним суспільно-правовим реаліям відповідатиме диференційований підхід до економічних та соціальних прав. Вважаємо, що як з семантико-гносеологічних, так і юридико-технічних позицій бажано було б розвести між собою блоки економічних та соціальних прав і свобод. Згідно зі словами Б.М. Топорніна тенденція модернізації системи прав та свобод людини, яка виражається в уособленні економічних прав та, відповідно, соціальних прав, а також у виділенні групи прав у галузі культури – це безпосередні наслідки значного розширення прав і свобод у сферах економічного, соціального й культурного розвитку суспільства [8, с. 103].

Утім на рівні теоретичних розробок усе ж існують досить аргументовані позиції щодо виокремлення економічних прав людини в самостійну групу прав. Так, абсолютно аргументовано визнаючи самостійний характер економічних прав та свобод, широкий діапазон груп прав та свобод виокремлює видатний російський правознавець В.С. Нерсисянц. Він аналізує п'ять основних груп однорідних (за сферою та предметом регуляції) прав індивіда: особисті (індивідуально-людські), політичні, економічні, соціальні та культурні права [9, с. 336–340].

Безумовно, список прихильників «широкого» переліку груп та блоків прав та свобод людини можна продовжити, однак безперечним та важливим фактом в контексті нашого дослідження залишається те, що в науковій літературі цілком справедливо намітилася тенденція щодо виділення в загальній системі прав та свобод людини в якості самостійної підсистеми (групи, блоку, підкласу) економічних прав та свобод. Приєднуючись до такої позиції, ми вважаємо, що економічні права та свободи є самостійною групою прав та свобод людини.

На користь самостійного характеру цієї підсистеми прав в загальній теоретичній моделі прав та свобод «працює» й еволюційний підхід до прав та свобод людини. Адже в юридичній літературі неодноразово звертали увагу на те, що природу, генезис, характер та особливості формування тієї чи іншої групи прав можна краще зрозуміти через призму становлення й розвитку так званих «трьох поколінь» прав людини [5, с. 55].

Соціальні та економічні права (друге покоління) стали з'являтися лише в результаті боротьби трудящих за покращення свого становища в капіталістичному суспільстві. Це покоління робить основний акцент на соціальну захищеність індивіда. Згідно з твердженням Б. Уестона вони з'явилися відповіддю на зловживання та недоліки капіталістичного розвитку, в основі якого знаходилася абсолютна концепція індивідуальної свободи, що приводило до експлуатації робітничого класу та колоніальних народів [10, с. 262]. Для цього періоду характерне широке включення до конституцій соціальних та економічних прав і свобод. Так, на основі Маніфесту германського кайзера 1881 р. в країні була встановлена єдина система соціального забезпечення у сфері соціального страхування. Веймарська конститу-

ція 1919 р. фіксувала можливість утримувати себе власною працею, право на соціальне страхування на випадок хвороби, за віком тощо. Нормативне закріплення соціальних, економічних та культурних прав у Загальній декларації прав людини 1948 р. та особливо в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права стало значним кроком вперед у розвитку прав людини, у розширенні каталогу цих прав, їх збагаченні.

Третє покоління прав стало формуватися після Другої світової війни та характеризується передусім прагненням захистити колективні права людей, права, які засновані на солідарності інтересів.

Таким чином, еволюційний підхід до системи прав та свобод людини дозволяє зробити висновок, що права та свободи різних «хвиль» значною мірою відрізняються один від одного за своєю природою, історичними умовами та факторами виникнення, визнання та конституювання.

Також слід мати на увазі, що права перших двох груп значною мірою носять персоніфікований характер, є індивідуальними, на відміну від прав третьої хвилі, які характеризуються колективною формою реалізації. Безумовно, окремі права, які входять до першого та другого покоління, також можуть здійснюватися колективно, тобто їх можна поділяти на індивідуальні та колективні. Адже індивідуальне право може здійснюватися колективно (наприклад, право на оскарження неправомірних дій або актів органів державної влади, які порушують права людини), але його відмінність від колективного права полягає в тому, що воно може здійснюватися та захищатися індивідуально, тоді як права колективні за своєю природою індивідуально здійснювати неможливо.

Слід зазначити, що колективні права, до якої групи прав вони б не належали, не протиставляються правам окремої людини та не утискають їх. Вони повинні знаходитися із ними в гармонії. Якщо колективні права призводять до ущемлення прав індивіда, то мета, яка об'єднує такий колектив, спільність, є антигуманною та протиправною.

Таким чином, можна стверджувати, що як з позицій класифікації прав та свобод за змістом, сферами життя та діяльності людини, так і з точки зору еволюціоністського підходу, економічні права та свободи людини є самостійною групою прав та свобод, яка характеризується особливою соціально-правовою природою, суб'єктно-об'єктним складом, сферою реалізації та функціональним призначенням.

Економічні права та свободи, як і будь-яке юридичне явище, потребують своєї детермінації, визначення. За своїм змістом економічні права та свободи людини – це певні економічні блага та права на ці блага, а саме право на їхнє одержання, захист, збереження, володіння, користування й розпорядження. Розгляд економічних прав та свобод людини за змістом, на нашу думку, дозволяє відповісти на запитання, з приводу чого виникають ці права; не лише матеріалізувати, а й наочно відчувати в динаміці основні блага, які набувають свого юридичного оформлення в результаті визнання та закріплення економічних прав людини [11, с. 33].

Таким чином, економічні права людини можна визначити як самостійний вид прав та свобод у загальній системі прав та свобод людини, під якими слід розуміти можливості людини володіти, користуватися та розпоряджатися економічними благами, а також набувати та захищати їх у порядку, передбаченому правом, а дер-

жави повинні забезпечувати належні умови реалізації таких прав відповідно до міжнародно-правових зобов'язань.

Самостійний статус економічних прав людини в системі правового статусу визначається також специфікою економічної функції права. На думку Р.А. Познера, існує кілька найбільш принципових напрямків реалізації цієї функції: право власності (в об'єктивному сенсі), контракти, цивільне право та карне право (у частині економічного обґрунтування доцільності покарання) [12]. Вважаємо, ці напрямки можуть бути використані для розкриття системи економічних прав. Так, фундаментальним економічним правом має бути право власності (у суб'єктивному сенсі). Загальна декларація прав людини включила право приватної власності в число прав людини й встановила у статті 17, що «кожна людина має право володіти майном як особисто, так і разом з іншими» [2]. Однак, не дивлячись на загальновизнаність норм, що закріплені в Загальній Декларації прав людини, однієї лише статті 17 виявилось замало для того, щоб заявити про встановлення правового принципу захисту приватної власності.

Ключовим моментом визнання права приватної власності став, з одного боку, розкол світу на капіталістичну та соціалістичну системи, а з іншого – загострення протиріч між слабкорозвиненими та розвиненими державами. Боротьба між державами, що звільнилися від колоніальної залежності, а також розвиненими державами, що відстоювали свої економічні інтереси та інтереси великих компаній, призвела до того, що захист права приватної власності як права людини відступив на другий план. Цим пояснюється відсутність права приватної власності в переліку прав, закріплених Міжнародним пактом про громадянські та політичні права 1966 р. Проте, якщо на міжнародно-правовому рівні право на приватну власність не розглядається як зміст громадянських та політичних прав, то на рівні загальнотеоретичної юриспруденції така тенденція часто простежується. Більше того, саме юридизація власності приводить до формування особливої сфери відносин між правом та економікою. Тут не можна погодитися з В.П. Малаховим, коли він пише: «як категорія економічна вона [власність] є структуроутворюючою основою громадянського суспільства; як категорія політична вона символізує реальність влади; як категорія політико-економічна вона виражає сутність політичної самоорганізації суспільства; як категорія юридична вона перетворюється на фікцію» [13, с. 47]. Вважаємо, що логічна помилка, яку тут допускає дослідник, полягає в підміні поняття «право власності» поняттям «власність». Власність ніколи не була категорією власне юридичною, а традиційно розглядається як економічне або економіко-політичне поняття. У цьому зв'язку слушною є думка Ю.М. Оборотова, який стверджує, що одна з особливостей мови права виражається в переведенні соціальних, економічних, політичних понять на мову можливостей та формалізованих структур [14, с. 153]. У цьому зв'язку слід звернути увагу на те, що право власності є лише потенцією до реальної власності, формальною структурою, зміст та реальне наповнення якої визначається умовами життя кожної окремої людини.

Інші економічні права людини є похідними від права приватної власності. До них можна віднести право на свободу від економічної експлуатації, право на підприєм-

ницьку діяльність тощо. Традиційне віднесення права на підприємницьку діяльність до прав першого покоління, а права на свободу від економічної експлуатації – до третього свідчить про те, що економічні права людини існують не в розрізі поколінь прав людини, а як наскрізний структурний елемент її правового статусу, що видозмінювався та доповнювався новими рисами залежно від конкретно-історичних умов розвитку того чи іншого суспільства, а також світового співтовариства в цілому.

Висновки. Розгляд економічних прав людини з позицій взаємодії права та економіки дозволяє показати нові грані цієї групи прав. Економічні права людини (право власності, право на свободу від економічної експлуатації, право на підприємницьку діяльність тощо) є сферою гарантування вихідних економічних можливостей економічних акторів, представлених у правовій сфері як суб'єктів права. Існування економічних прав людини є необхідним елементом правового впливу на економіку та ефективної взаємодії правової та економічної системи суспільства.

Література

1. Присухін С. І. Філософія : [навч. посіб.] : у 2 ч. / С. І. Присухін. – К. : КНЕУ, 2006. – Ч. II : Система філософії у визначеннях, поясненнях, схемах, таблицях. – 2006. – 168 с.
2. Філософія : [підручник для вищої школи] / В. Г. Кремін, М. І. Горлач. – Х. : Прапор, 2004. – 736 с.
3. Рижук Ю. М. Місце економічних прав і свобод у системі прав і свобод людини і громадянина Ю. М. Рижук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pre/2008/Ryzhuk.pdf.
4. Права человека : [учеб. для вузов] / Отв. ред. Е. А. Лукашева. – М. : Норма, 2004. – 576 с.
5. Гончаренко О. Г. / Співвідношення економічних прав з іншими правами людини і громадянина в Україні / О. Г. Гончаренко // Право України. – 2004. – № 9. – С. 55–58.
6. Гордон Л. А. Социально-экономические права человека: содержание, особенности, значение для России / Л. А. Гордон // Общественные науки и современность. – 1997. – № 3. – С. 5–14.
7. Богораз Л. И. Неотъемлемые права и свободы человека / Л. И. Богораз // Естественные права человека. Сборник семинара Московской Хельсинкской группы. – М., 1995. – Вып. 4. – С. 12–16.
8. Топорин Б. Н. Декларация прав человека: новые подходы / Б. Н. Топорин // Права человека: проблемы и перспективы / отв. ред. Е. А. Лукашева. – М. : ИГПАН, 1990. – 193 с.
9. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства / В. С. Нерсесянц. – М. : НОРМА-ИНФРА, 2000. – 552 с.
10. Сравнительное конституционное право / под ред. А. И. Ковлера, В. Е. Чиркина, Ю. А. Юдина. – М. : Манускрипт, 1996. – 727 с.
11. Фролов Ю. М. Економічні права та свободи людини і громадянина в Україні : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / Ю. М. Фролов; Одеська національна юридична академія. – О., 2004. – 212 с.
12. Познер Р. А. Економічний аналіз права / Р. А. Познер – пер. з англ. – Х. : Акта, 2003. – 862 с.
13. Малахов В. П. Мифы современной общеправовой теории : [монография] / В. П. Малахов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2013. – 151 с.
14. Оборотов Ю. М. Від ціннісної характеристики – до формування аксіометрії права та держави / Ю. М. Оборотов // Філософія права та загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 150–158.

Анотація

Ковальський О. В. Економічні права людини як прояв взаємодії права та економіки. – Стаття.

У статті розкривається зміст, структура та місце економічних прав людини в правовому статусі. Зазначається, що традиційний розгляд економічних прав людини як таких, що мають соціально-економічне походження, є непродуктивним з точки зору сучасних уявлень про взаємодію права та економіки. Доводиться, що право власності є вихідним економічним правом, яке зумовлює існування рівних потенційних можливостей для економічних акторів.

Ключові слова: економічна система, правова система, економічна функція права, економічні права людини.

Аннотация

Ковальский А. В. Экономические права человека как проявление взаимодействия права и экономики. – Статья.

В статье раскрывается содержание, структура и место экономических прав человека в правовом статусе. Отмечается, что традиционное рассмотрение экономических прав человека как имеющих социально-экономическое происхождение является непродуктивным с точки зрения современных представлений о взаимодействии права и экономики. Доказывается, что право собственности является исходным экономическим правом, которое предопределяет существование равных потенциальных возможностей для экономических акторов.

Ключевые слова: экономическая система, правовая система, экономическая функция права, экономические права человека.

Summary

Kovalskij O. V. Economic rights as a manifestation of the interaction of law and economics. – Article.

The article deals with the content, structure and location of economic rights in legal status. It is noted that the traditional consideration of economic rights as those that are socio-economic background, is counterproductive in terms of modern ideas about the interaction of law and economics. It is shown that property right is a source of economic rights, which determines the existence of an equal potential for economic actors.

Key words: economic system, legal system, economic function of law, economic rights.

УДК 340.132.668.68

О. С. Киця

ЮРИДИКО-ТЕХНІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ПОБУДОВИ АКТІВ СУДОВОГО ТЛУМАЧЕННЯ

Питання юридико-технічного набору інструментів є одними із найважливіших у системі наукових досліджень юридичної техніки правових актів, проте варто зазначити, що це питання недостатньо досліджене в теорії права, що негативно впливає на якість побудови актів судового тлумачення. Не дивлячись на високий ступінь наукової актуальності тематики юридичної техніки, аналіз юридичної літератури дає підстави говорити про доктринальну невизначеність таких понять, як «засіб», «спосіб», «прийом», «правило», «метод», що становить основу подальшого розуміння юридико-технічних інструментів. Відсутність однозначного розуміння вказаних понять та критеріїв для їх розмежування ускладнює подальшу роботу з удосконалення практики застосування цих засобів, способів, прийомів, правил та методів під час підготовки та прийняття актів судового тлумачення. Тому виникає необхідність дослідження цього питання.

Окремі аспекти юридико-технічних інструментів побудови актів судового тлумачення були предметом наукового пошуку ряду як зарубіжних, так і вітчизняних вчених: С. Алексєєва, І. Билі, М. Власенко, Ж. Дзейко, Р. Ієринга, В. Карташова, Т. Кашаніної, А. Красницької, А. Піголкіна, Ю. Тихомирова, О. Черданцева та інших.

Метою статті є аналіз різних наукових підходів до питання елементів юридичної техніки та юридичної техніки актів судового тлумачення, визначення цих понять та основних елементів, а також їх загальна характеристика.

Автор поняття «юридична техніка» Р. Ієринг ще на початку ХХ ст. виділив три основні прийоми юридичної техніки, які застосовуються в обробці правового матеріалу: